

รูปแบบการสร้างสรรคและสืบทอดศิลปะงานปูนปั้นของวัดในจังหวัดลำปาง Creative Patterns and Inhering the Art of Sculpture of Lampang Temple

พระคณิศร ฐานิสฺสร (เรือนแก้ว), พระครูสุตชยาภรณ์, พระครูสิริธรรมบัณฑิต
Phra Kanitsorn Thanissaro (Rueankaew), Phrakru Sutachayaporn, Phrakru Sirithambundit

วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Nakhon Lampang Buddhist College Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Corresponding Author E-mail: phrakhnistrhanissro@gmail.com

Article Info

Research Article

คำสำคัญ : รูปแบบการสร้างสรรค, สืบทอดศิลปะงานปูนปั้น, วัดในจังหวัดลำปาง

Keywords : Creative styles, Inheritance of stucco art, temples in Lampang Province.

Received: 28/08/2025

Revised: 15/12/2025

Accepted: 23/12/2025

Published online: 23/12/2025

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์ 1) ศึกษาประวัติความเป็นมา และเอกลักษณ์ศิลปะปูนปั้น 2) เพื่อศึกษาการสร้างสรรคและการสืบทอดศิลปะปูนปั้น 3) เพื่อวิเคราะห์และเสนอรูปแบบการสร้างสรรคและสืบทอดงานศิลปะปูนปั้น ของวัดในจังหวัดลำปาง

ระเบียบวิธีวิจัย เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ และเชิงเอกสาร มีการสัมภาษณ์เชิงลึกโดยวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสอบถาม ปลายเปิด ใช้การวิเคราะห์เนื้อหาเชิงพรรณนา จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 6 รูป

ผลการวิจัยพบว่า 1) ประวัติความเป็นมาและเอกลักษณ์ศิลปะปูนปั้นของวัดในจังหวัดลำปาง มักตกแต่งด้วยปูนปั้นอย่างวิจิตรบรรจง มีลวดลายดอกไม้และสัตว์ในตำนานจากป่าหิมพานต์ เป็นศิลปะแบบล้านนา ตกแต่งกรอบประตู หน้าต่าง และวิหาร ด้วยลวดลายที่ประณีตบรรจงและรูปปั้นแจกันจากวรรณกรรม ผสมผสานเทคนิคดั้งเดิมและลวดลายร่วมสมัยกับปัจจุบัน 2) การสร้างสรรคและการสืบทอดศิลปะปูนปั้นของวัดพบว่า วัดในลำปางมีการวางแผนดำเนินการอย่างมีระเบียบ โดยช่างมีทักษะและความชำนาญ ผลิตผลงานที่มีคุณค่าทางศิลปะช่างส่วนใหญ่ใช้วัสดุพื้นบ้านในการทำ ในการถ่ายทอดเทคนิคและความรู้ให้กับรุ่นถัดไปโดยดูงาน และฝึกทักษะจากเครือญาติ สืบเนื่องมาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน 3) รูปแบบการสร้างสรรคและสืบทอดงาน

ศิลปะปูนปั้นของวัดในจังหวัดลำปางพบว่ามีลักษณะเฉพาะจากการปั้นรูปเทวดา และรูปสัตว์ เช่น ครุฑ พญานาค และรูปนักษัตรของไทย เป็นต้น ตามความเชื่อทางศาสนาอนุรักษ์และส่งเสริมสืบทอดให้กับคนรุ่นหลัง เป็นมรดกล้ำค่าขยายสู่นักท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ผสมผสานกับการออกแบบร่วมสมัยได้

Abstract

This academic article has three main objectives: 1) to study the history and identity of stucco art, 2) to explore the creation and transmission of stucco art, and 3) to analyze and propose creative and inheritable models of stucco art in temples in Lampang Province. The research methodology employed qualitative and documentary research, including in-depth interviews and analysis of data from open-ended questionnaires. Descriptive content analysis was applied to information obtained from 6 key informants.

The findings reveal that: 1) The history and identity of stucco art in Lampang temples are characterized by intricate decorations, including floral patterns and legendary creatures from the Himavanta forest in traditional Lanna art style. Temple doors, windows, and vihāras are adorned with detailed stucco motifs and vase sculptures drawn from literature, blending traditional techniques with contemporary designs. 2) The creation and transmission of stucco art in Lampang temples are systematically planned. Skilled craftsmen, predominantly using local materials, produce valuable works of art. The techniques and knowledge are passed down through observation and skill practice within kinship networks, continuing from the past to the present. 3) The creative and transmissible models of stucco art in Lampang temples are distinguished by figurative sculptures of deities, mythical creatures such as Garuda and Nāga, and depictions of Thai kings. Rooted in religious beliefs, these works are preserved and promoted for future generations as invaluable heritage while also contributing to cultural tourism and integrating with contemporary design.

บทนำ

วัดมีความสำคัญตั้งแต่สมัยพุทธกาล เป็นสถาบันสำคัญในชุมชน ช่วยให้ผู้คนเข้าถึงการทำบุญและฟังธรรม การมีส่วนร่วมของพุทธศาสนิกชนเป็นสิ่งสำคัญต่อการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนา ลักษณะการพัฒนา ศิลปะล้านนาในจังหวัดลำปางมีทั้งการอนุรักษ์และสร้างสรรค์ โดยภาครัฐร่วมกับคณะสงฆ์ในการบูรณะและสร้างสิ่งปลูกสร้างใหม่เพื่อฟื้นฟูเอกลักษณ์ทางศิลปะล้านนา นอกจากนี้ยังมีการพัฒนาลวดลายตกแต่งภายในวัด ที่สร้างขึ้นด้วยแรงศรัทธาของประชาชนในพื้นที่ เช่น วัดพระธาตุตออยพระฉานตั้งอยู่ที่บ้านป่าตัน ตำบลป่าตัน อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง วัดพระพุทธบาทปูผาแดงตั้งอยู่ที่บ้านทุ่งทอง ตำบลวิเชตนคร อำเภอแจ้ห่ม จังหวัด

ลำปาง ในอดีตนครลำปางเป็นหัวเมืองสำคัญของล้านนา จนกระทั่งถูกรบครองโดยพม่าในปี พ.ศ. 2101 ในสมัยพระเจ้าบุเรงนองและอยู่ภายใต้การปกครองนานกว่า 200 ปีอย่างไรก็ตามภายใต้การปกครองที่เปลี่ยนแปลงวัดยังเป็นศูนย์กลางการศึกษาและจริยธรรมของชุมชนมาโดยตลอดและพระสงฆ์ก็มีบทบาทสำคัญในการสืบทอดพระศาสนารวมถึงศิลปะและวัฒนธรรมอีกด้วย

ปัจจุบันวัดบางแห่งในจังหวัดลำปาง มีการเปิดสอนและเรียนรู้เกี่ยวกับงานพุทธศิลป์โดยได้รับการสนับสนุนจากอาจารย์และผู้เชี่ยวชาญ การฝึกฝนวิชาพุทธศิลป์มีความสำคัญต่อพระภิกษุสงฆ์และผู้สนใจเพราะช่วยเสริมสร้างความรู้และทักษะในการสร้างพระพุทธรูปและงานศิลปะที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังเป็นการสืบทอดภูมิปัญญาและวัฒนธรรมที่สำคัญในชุมชนวัด ซึ่งส่งผลให้เกิดการเรียนรู้และบำเพ็ญบุญในสังคมอย่างยั่งยืน

ในอดีตรวมถึงปัจจุบันพระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในการสืบทอดงานพุทธศิลป์อย่างชัดเจนโดยพระสงฆ์เป็นผู้มีความรู้และความชำนาญในด้านศิลปะวิทยาการ ดังปรากฏเป็นพระพุทธรูปและงานพุทธศิลป์รูปแบบต่างๆ เป็นต้น นอกจากนี้พระนิสิตและอาจารย์ก็มีบทบาทสำคัญไม่น้อยในการร่วมสร้างสรรค์เป็นการส่งเสริมการเรียนรู้และการพัฒนางานพุทธศิลป์ในชุมชนของนครลำปาง (โชติ กัลยาณมิตร, 2539: 53) กล่าวว่า ในอดีตนั้นวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน ให้การศึกษาทุกระดับ เช่น การหัดเขียน การอ่าน เป็นแหล่งควบคุมจริยธรรมของส่วนรวม เป็นศูนย์เรียนรู้พื้นฐานด้านศิลปะ เกิดการสร้างงานศิลปะสำคัญ ดังนั้น วัดจึงเป็นสถานที่เรียนรู้ เป็นที่บำเพ็ญบุญ เป็นหน้าเป็นตาของชุมชนอีกด้วย การสร้างวัดให้สวยงาม ตามความเชื่อความนิยมของศิลปะในชุมชนจึงเป็นเรื่องสำคัญ เมื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ในแขนงต่างๆ แล้ว ควรมีนิสิตหรือพระภิกษุสงฆ์สามเณรที่มีฝีมือทางช่างประจำวัดได้ไม่น้อย

ดังนั้นเพื่อเป็นการสร้างงานศิลปะปูนปั้น พื้นฟูงานช่างศิลป์ทางพระพุทธศาสนาที่มีอยู่ในลำปางให้ได้รับการฟื้นฟูให้อยู่คู่เมืองลำปางขึ้นอีกครั้ง ผู้วิจัยจึงมีความสนใจในการศึกษาตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้คือ 1) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมา และเอกลักษณ์ศิลปะปูนปั้น ของวัดในจังหวัดลำปาง 2) เพื่อศึกษาการสร้างสรรคและการสืบทอดศิลปะปูนปั้น ของวัดในจังหวัดลำปาง และ 3) เพื่อวิเคราะห์และเสนอรูปแบบการสร้างสรรคและสืบทอดงานศิลปะปูนปั้น ของวัดในจังหวัดลำปาง โดยกำหนดแหล่งที่จะทำการศึกษาคือวัดในจังหวัดลำปางที่ได้รับการประเมินให้เป็นวัดพัฒนาตัวอย่างและวัดที่มีประติมากรรม และสถาปัตยกรรม ที่สำคัญ จำนวน 6 วัด ประกอบไปด้วย วัดต้นงูน วัดดงนั้งศิริชัย วัดบ้านทุ่ง วัดบ้านต้อม วัดทุ่งปิ้ง และวัดบ้านไร่ ซึ่งล้วนเป็นวัดพัฒนาตัวอย่างจังหวัดลำปางทั้งสิ้น ด้วยหวังว่า ผลสำเร็จของงานวิจัยนี้ จะเป็นประโยชน์ต่อการนำไปเป็นแนวทางการบูรณะและพัฒนาวัดของพระสงฆ์ในจังหวัดลำปางและจังหวัดอื่นๆ ต่อไป

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยครอบคลุมถึงแนวคิดองค์ประกอบของรูปแบบ ความคิดสร้างสรรค์ การพัฒนาวัด การสืบทอดศิลปะงานช่าง ศิลปกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม รวมถึงหลักธรรมที่เกื้อหนุนต่อการพัฒนาวัด

1. แนวคิดและองค์ประกอบของรูปแบบ รูปแบบ (Model) คือเครื่องมือทางความคิดที่ช่วยให้เข้าใจสิ่งที่เป็นนามธรรมได้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดย กล่าวว่า รูปแบบเป็นรูปธรรมของความคิดที่เป็นนามธรรม ซึ่งอาจแสดง

ในรูปของคำอธิบาย แผนผัง หรือไดอะแกรม (Diagram) (ทีศนา แคมมณี, 2550: 220) ขณะที่ รัตนะ บัวสนธิ์ จำแนกรูปแบบออกเป็นสามความหมาย คือ แผนภาพหรือภาพร่างของสิ่งที่ไม่สมบูรณ์ แบบแผนความสัมพันธ์ของตัวแปร และแผนภาพที่แสดงองค์ประกอบการทำงาน (รัตนะ บัวสนธิ์, 2552: 124) นอกจากนี้ Smith, R. H. and Others ยังแบ่งรูปแบบออกเป็นสองประเภทใหญ่ ได้แก่ รูปแบบเชิงกายภาพ (Physical Model) ซึ่งรวมถึงรูปแบบคล้ายจริง (Iconic Model) และรูปแบบเสมือนจริง (Analog Model) และรูปแบบเชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Model) ที่ประกอบด้วยรูปแบบข้อความ (Verbal Model) และรูปแบบทางคณิตศาสตร์ (Mathematical Model) (Smith, R. H. and Others, 1980: 461) ส่วน Keeves, P. J. ได้ขยายประเภทของรูปแบบออกเป็นสี่ประเภท คือ รูปแบบเชิงเปรียบเทียบ (Analogue Model) รูปแบบเชิงข้อความ (Semantic Model) รูปแบบเชิงคณิตศาสตร์ (Mathematical Model) และรูปแบบเชิงสาเหตุ (Causal Model) (Keeves, P. J., 1988: 561-565)

องค์ประกอบของรูปแบบมีความแตกต่างกันตามแนวคิดของนักวิชาการ เช่น บราวน์และโมเบิร์ก ได้สังเคราะห์รูปแบบจากแนวคิดเชิงระบบ (System Approach) และหลักการบริหารตามสถานการณ์ (Contingency Approach) ที่ประกอบด้วย สภาพแวดล้อม เทคโนโลยี โครงสร้าง กระบวนการจัดการ และการตัดสินใจสั่งการ (Brown, Warren B., and Moberg, Denis J., 1980: 16-17) สำหรับการสร้างและพัฒนาแบบนั้น Keeves P.J ได้เสนอหลักการสี่ประการ ได้แก่ การสร้างความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างของตัวแปร การใช้เป็นแนวทางในการพยากรณ์ผล การระบุกลไกเชิงเหตุผล และการเป็นเครื่องมือในการสร้างนวัตกรรมใหม่ (Keeves P.J, 1988: 67)

2. แนวคิดเกี่ยวกับการสืบทอดศิลปปะงานช่างและการพัฒนาวัต เมธาวิ ธรรมชัย ปัจจัยสำคัญในการสืบทอดงานช่างพุทธศิลป์ของพระเบญจจิน สุตตา ที่วัดหาดนาค ได้แก่ ความเชี่ยวชาญหรืองานฝีมือที่ได้รับการสืบทอดจากครอบครัว ความสนใจของพระภิกษุและลูกศิษย์ กระบวนการเรียนรู้ที่วัดเป็นแหล่งการศึกษาของชุมชน และอุดมการณ์ในการสืบทอดและสร้างงาน (เมธาวิ ธรรมชัย, 2561: ก) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการสืบทอดศิลปปะงานช่างเป็นกระบวนการที่ต้องอาศัยปัจจัยทั้งจากตัวบุคคลและสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวย

3. แนวคิดเกี่ยวกับความคิดสร้างสรรค์ (Creative thinking) คือความสามารถทางสมองที่มีลักษณะการคิดแบบอเนกนัย (Divergent thinking) (ชาญณรงค์ พรุ่งโรจน์, 2546: 7) โดย ปราณี สุรสิทธิ์ ได้ระบุงค์ประกอบสำคัญสี่ประการของความคิดสร้างสรรค์ ได้แก่ ความคิดริเริ่ม (Originality) ซึ่งเป็นความคิดที่แปลกใหม่ ความคิดคล่องแคล่ว (Fluency) คือการคิดได้อย่างรวดเร็วและได้ปริมาณมาก ความคิดยืดหยุ่น (Flexibility) คือการคิดหาคำตอบได้หลากหลายประเภท และความคิดละเอียดลออ (Elaboration) คือการคิดในรายละเอียดเพื่อขยายความคิดหลักให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น (ปราณี สุรสิทธิ์, 2541: 44-46)

บุคคลที่มีความคิดสร้างสรรค์มักมีลักษณะเป็นตัวของตัวเอง มีความยืดหยุ่น อยากรู้อยากเห็น และชอบค้นคว้าทดลอง การส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์สามารถทำได้โดยการจัดกิจกรรมที่ช่วยฝึกทักษะเหล่านี้ รวมถึงการสร้างบรรยากาศที่ผ่อนคลาย ยอมรับความคิดเห็นที่แตกต่าง และให้โอกาสผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเอง ประดับ จันทร์สุขศรี และ ดิลก ดิลกานนท์ ต่างแนะนำให้ส่งเสริมการตั้งคำถาม ให้ความสนใจต่อความคิดที่แปลกใหม่ และเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้คิดและแก้ปัญหาอย่างอิสระ (ประดับ จันทร์สุขศรี, 2542: 3) การพัฒนาความคิดสร้างสรรค์จึงต้องอาศัยทั้งปัจจัยภายใน เช่น ความสามารถและทักษะทางการคิด และปัจจัยภายนอก เช่น แรง

จงใจและสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม (ติลก ติลกานนท์, 2534: 21)

4.งานปูนปั้นล้านนาในงานพุทธศิลป์ เทวัญ เอกจันทร์ ได้กล่าวถึงงานปูนปั้นล้านนาในพุทธศิลป์ที่ถือเป็นการสร้างในรูปแบบปฎิมากรรมที่มีการปั้นเป็นรูปพระพุทธรูป พระโพธิสัตว์ บุคคลสำคัญ เทวดา และสรรพสัตว์ทั้งหลายที่มีความเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนา ซึ่งการสร้างในช่วงยุคแรกมีพุทธลักษณะคล้ายศิลปะอินเดียสมัยราชวงศ์ปาละ ภายหลังจากต่อมาได้มีพัฒนาการสร้างให้มีรูปแบบของลัทธิลังกาวงศ์ที่ได้รับอิทธิพลจากสุโขทัย เมื่อถึงช่วงการปกครองโดยพม่าศิลปะในรูปแบบพม่าจึงเข้ามามีบทบาทในพุทธศิลป์ล้านนาด้วย อย่างไรก็ตามถึงแม้จะมีการผลิตเปลี่ยน หรือพัฒนาการของศิลปะล้านนาในรูปแบบต่าง ๆ สิ่งสำคัญที่ขาดไม่ได้คือการสร้างสรรค์ศิลปะในรูปแบบพุทธศิลป์ที่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่สอดแทรกหลักธรรมที่ถือเป็นการเผยแผ่หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอีกด้วย (เทวัญ เอกจันทร์, 2563: 102-108)

5. แนวคิดการเสริมสร้างจริยธรรมทางสังคมด้วยพุทธศิลป์ล้านนา พูนชัย ปันนียะ ได้กล่าวไว้ในการศึกษาเรื่อง พุทธศิลป์ล้านนา แนวคิด คุณค่า เพื่อเสริมสร้างจริยธรรมทางสังคม: กรณีศึกษาจังหวัดเชียงใหม่ และลำพูน ว่า พุทธศิลป์ล้านนาได้มีการสร้างสรรค์ขึ้นบนพื้นฐานของความศรัทธาในพระพุทธศาสนาของชาวพุทธที่ประกอบไปด้วยปัญญา เพื่อเป็นการสื่อความหมายถึงเรื่องราวในพุทธประวัติ เรื่องราวต่าง ๆ ในทางพระพุทธศาสนา ตลอดจนถึงวิถีชีวิตของผู้คนในยุคสมัยต่าง ๆ ที่แฝงไปด้วยหลักธรรมคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนาโดยมีจุดมุ่งหมายในการโน้มน้าวจิตใจของพุทธศาสนิกชนให้เกิดความศรัทธา หรือความเชื่อมั่นในพระพุทธศาสนา และเป็นแหล่งเรียนรู้หลักธรรมที่สำคัญ อาทิ อริยวัฑฒิธรรม คือ หลักธรรมแห่งความเจริญ ความกตัญญูกตเวที กรรมและผลของกรรม บุญ-บาป เป็นต้น (พูนชัย ปันนียะ, 2562: 4473-4487)

ผู้วิจัยได้นำการทบทวนวรรณกรรมดังกล่าวมาช่วยในการศึกษาวิจัยโดยได้สรุปเป็นตารางในการวิเคราะห์และสังเคราะห์ในการนำมาใช้ตามการทบทวนวรรณกรรมดังนี้

ตารางที่ 1 การทบทวนวรรณกรรม

การนำมาใช้	แนวคิด	สิ่งที่เห็นจากการนำมาใช้
การประยุกต์ใช้แนวคิดในงานวิจัย	แนวคิดและองค์ประกอบของรูปแบบ	- ช่วยให้เข้าใจสิ่งที่เป็นนามธรรมได้ชัดเจนยิ่งขึ้น - แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ได้แก่ ปัจจัยพื้นฐานและอัตลักษณ์ การสร้างสรรค์และการสืบทอดปัจจัยขับเคลื่อนและปัจจัยท้าทาย และผลลัพธ์และแนวโน้มในอนาคต

การลืบทอดศิลปะงานช่างและความคิดสร้างสรรค์	แนวคิดเกี่ยวกับการลืบทอดศิลปะงานช่าง	- อาศัยปัจจัยทั้งจากตัวบุคคลและสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวย - การลืบทอดภายในตระกูล (จากรุ่นสู่รุ่น) และระบบครูช่าง-ลูกศิษย์ - การบูรณะซ่อมแซมงานเก่า ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการลืบทอดเพื่อรักษาคุณค่าทางประวัติศาสตร์และศิลปะดั้งเดิมไว้
	แนวคิดเกี่ยวกับความคิดสร้างสรรค์	- ความคิดสร้างสรรค์ในลักษณะศิลปะล้านนาประยุกต์ ซึ่งเป็นการผสมผสานระหว่างรากฐานทางวัฒนธรรมดั้งเดิมเข้ากับเทคนิคและรูปแบบที่ทันสมัย - ความคิดริเริ่ม และความคิดยืดหยุ่นในการปรับตัวเข้ากับยุคสมัยการต่อยอดงานปูนปั้นในอนาคตยังครอบคลุมถึงการนำเทคโนโลยีดิจิทัลมาใช้ในการเผยแพร่ผลงานและการผสมผสานกับสถาปัตยกรรมร่วมสมัย - ความคิดละเอียดลออ

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมา และเอกลักษณ์ศิลปะปูนปั้น ของวัดในจังหวัดลำปาง
2. เพื่อศึกษาการสร้างสรรคและการลืบทอดศิลปะปูนปั้น ของวัดในจังหวัดลำปาง
3. เพื่อวิเคราะห์และเสนอรูปแบบการสร้างสรรคและลืบทอดงานศิลปะปูนปั้น ของวัดในจังหวัดลำปาง

ระเบียบวิธีวิจัย

1) รูปแบบการวิจัย การวิจัยนี้ใช้รูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) โดยกำหนดวิธีดำเนินการวิจัยเป็น 4 ระยะ ดังนี้ ระยะที่ 1 การดำเนินงานศิลปะปูนปั้นภายในวัดในจังหวัดลำปางโดยการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง ระยะที่ 2 ศึกษาแนวทางการพัฒนางานศิลปะปูนปั้นภายในวัดในจังหวัดลำปางโดยการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง ระยะที่ 3 ศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการสร้างสรรคและลืบทอดงานศิลปะปูนปั้นภายในวัดในจังหวัดลำปางโดยการสนทนากลุ่มย่อย ระยะที่ 4 สังเคราะห์รูปแบบการสร้างสรรคและลืบทอดงานศิลปะปูนปั้นภายในวัดในจังหวัดลำปาง โดยใช้วิธีการสังเคราะห์ข้อมูลต่าง ๆ ที่ได้จากการรวบรวมข้อมูลดังกล่าว

2) ประชากรกลุ่มตัวอย่าง 1. กลุ่มผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ เจ้าอาวาส ผู้ช่วยเจ้าอาวาส และพระสงฆ์ผู้มีความรู้และมีความชำนาญงานช่างก่อสร้างประติมากรรม และสถาปัตยกรรม จำนวน 6 รูปในวัดพัฒนาตัวอย่างจังหวัดลำปาง ซึ่งเป็นวัดที่มีสถาปัตยกรรมอันสวยงาม และโดดเด่น ควรค่าแก่การศึกษาดังต่อไปนี้ 1) วัดต้นจูน ตำบลหัวเมือง อำเภอเมืองปาน จังหวัดลำปาง 2) วัดดงนั้งศิริชัย ตำบลวิเชตนคร อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง 3) วัดบ้านทุ่ง ตำบลแจ้ซ้อน อำเภอเมืองปาน จังหวัดลำปาง 4) วัดบ้านต๋อม ตำบลหัวเมือง อำเภอเมืองปาน จังหวัดลำปาง 5) วัดทุ่งปิ้ง ตำบลหัวเมือง อำเภอเมืองปาน จังหวัดลำปาง 6) วัดบ้านไร่ ตำบลหัวเมือง อำเภอเมืองปาน จังหวัดลำปาง 2. กลุ่มผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มย่อย ได้แก่ เจ้าอาวาส ผู้ช่วยเจ้าอาวาส 6 รูป โดยการคัดเลือกแบบเจาะจงผู้มีความรู้ และมีความชำนาญงานช่างก่อสร้าง บำรุงรักษาประติมากรรม และสถาปัตยกรรม

3) เครื่องมือการวิจัย เป็นเอกสาร แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง และหัวข้อการสนทนากลุ่มย่อย โดยแบ่งออกเป็นขั้นตอนต่างๆ ดังนี้ (1) ใช้เอกสารวิชาการ เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบของรูปแบบ การสร้างสรรค์งาน การสืบทอดงานศิลปะ กระบวนการพัฒนางาน ช่าง และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (2) แบบสัมภาษณ์ใช้แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง ที่มีลักษณะยืดหยุ่นได้บ้าง ตามบริบทของผู้ให้สัมภาษณ์ในส่วนที่เป็นคำถามหลักจะใช้กับทุกคนในกลุ่มเป้าหมาย เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการดำเนินงานศิลปะปูนปั้นภายในวัด ในจังหวัดลำปาง ในจำนวน 4 คำถาม

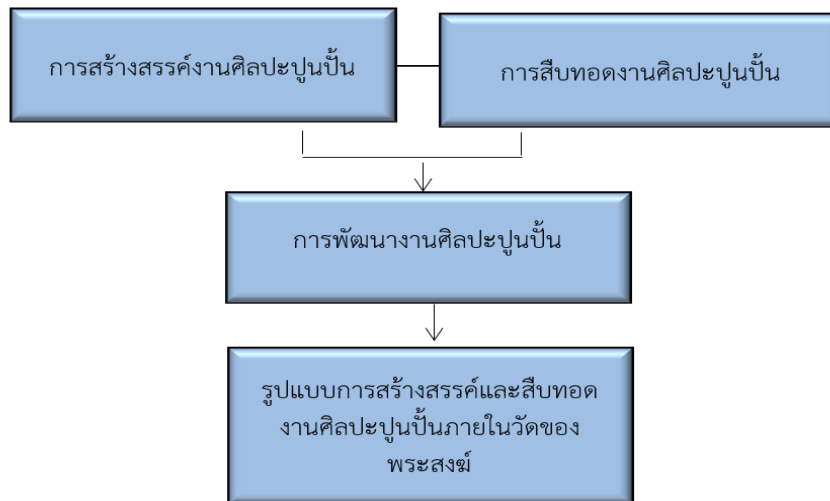
4) การเก็บรวบรวมข้อมูล (1) รวบรวมข้อมูลจากเอกสารเกี่ยวกับแนวคิดองค์ประกอบของรูปแบบ การสร้างสรรค์ การพัฒนา การสืบทอดศิลปปะงานช่าง แนวคิดเกี่ยวกับศิลปกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม แล้วเรียบเรียงบันทึกไว้เป็นหมวดหมู่ (2) รวบรวมข้อมูลจากการให้สัมภาษณ์ โดยการนำแบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างไปเก็บข้อมูลเกี่ยวกับการดำเนินงานศิลปะปูนปั้นภายในวัด ของพระสงฆ์ในจังหวัดลำปาง จากกลุ่มเป้าหมายที่กำหนดไว้แล้ว และดำเนินการรวบรวมข้อมูลด้วยตนเอง (3) รวบรวมข้อมูลจากการให้สัมภาษณ์ โดยการนำแบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างไปเก็บข้อมูลเกี่ยวกับแนวทางการทำงานศิลปะปูนปั้นของพระสงฆ์ในจังหวัดลำปาง จากกลุ่มเป้าหมายที่กำหนดไว้แล้ว และดำเนินการรวบรวมข้อมูลด้วยตนเอง (4) รวบรวมข้อมูลจากการสนทนากลุ่มย่อยขององค์ประกอบของรูปแบบการสร้างสรรค์และสืบทอดงานศิลปะปูนปั้นภายในวัด ของพระสงฆ์ในจังหวัดลำปาง โดยการเข้าพบและสนทนากับพระสงฆ์ผู้มีบทบาทในการพัฒนาวัดที่เป็นเป้าหมายในการวิจัย และดำเนินการรวบรวมข้อมูลด้วยตนเอง (5) เก็บรวบรวมข้อมูลจนครบจำนวนที่กำหนดไว้ และตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์ของข้อมูลจากเอกสาร การให้สัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่มย่อย เพื่อนำมาวิเคราะห์ และสังเคราะห์เป็นรูปแบบการสร้างสรรค์และสืบทอดงานศิลปะปูนปั้นภายในวัด ของพระสงฆ์ในจังหวัดลำปาง

5) การวิเคราะห์ข้อมูล ด้วยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงพรรณนา ดังนี้ (1) ข้อมูลทางเอกสาร ผู้วิจัยได้ใช้วิธีวิเคราะห์เนื้อหาตามแนวปรัชญาในลักษณะของการตีความ แล้วนำเสนอในรูปแบบการบรรยาย (2) ข้อมูลการให้สัมภาษณ์ตามแบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง ผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่มีเนื้อหาเหมือนกันหรือเป็นไปในแนวเดียวกันไปจัดไว้ในกลุ่มเดียวกัน เรียบเรียงตามลำดับความสำคัญมากไปหาน้อย แล้ววิเคราะห์เนื้อหาตามแนวปรัชญาในลักษณะของการตีความ แล้วนำเสนอในรูปแบบการบรรยาย (3) ข้อมูลการสนทนากลุ่มย่อย ผู้วิจัยได้รวบรวมความคิดเห็นที่สอดคล้องกันของผู้ร่วมสนทนาส่วนใหญ่ แล้วนำมาวิเคราะห์ สังเคราะห์ และนำเสนอในรูปแบบการบรรยาย

กรอบแนวคิดการวิจัย

งานวิจัยนี้ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง และการสนทนากลุ่มย่อยซึ่งมีขั้นตอนวิธีดำเนินการวิจัยกำหนดกรอบแนวคิดการวิจัยตามแนวคิด/ทฤษฎีของการนำงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาประยุกต์ใช้ในการวิจัยครั้งนี้คือ

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

ผลการวิจัย

1. ประวัติความเป็นมา และเอกลักษณ์ศิลปะปูนปั้นของวัดในจังหวัดลำปาง

ประวัติความเป็นมาของลักษณะปูนปั้นของวัดในจังหวัดลำปางที่ได้ทำการศึกษาล้วนเป็นงานที่ก่อสร้างขึ้นมาใหม่โดยใช้ศิลปะแบบล้านนาประยุกต์เช่นในปัจจุบัน มีการประดับตกแต่งด้วยลวดลายไทยประยุกต์ เช่น ลายกนกและลายดอกไม้ พร้อมใช้สีสันทึบหลากหลายและสดใสขึ้นเพื่อสร้างความโดดเด่นและสะท้อนความเชื่อทางศาสนา การสร้างสรรค์งานปูนปั้นมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องตามยุคสมัย แต่ยังคงอนุรักษ์รูปแบบดั้งเดิมเพื่อรักษาคุณค่าทางวัฒนธรรม โดยงานส่วนใหญ่ที่โดดเด่นมักอยู่บนอาคารสำคัญ เช่น พระอุโบสถ พระวิหาร และเจดีย์ โดยเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปหรือเรื่องราวทางพุทธศาสนา

2. การสร้างสรรค์และการสืบทอดศิลปะปูนปั้นของวัดในจังหวัดลำปาง

กระบวนการสร้างสรรค์งานปูนปั้นของช่างในจังหวัดลำปางเป็นไปอย่างมีระบบ มีการวางแผนและอาศัยความชำนาญ โดยใช้วัสดุท้องถิ่นเป็นหลักเพื่อลดต้นทุนและสร้างความทนทาน ขณะที่การสืบทอดความรู้และทักษะจะเป็นแบบรุ่นสู่รุ่นหรือผ่านระบบครูช่างกับลูกศิษย์ งานปูนปั้นมีการปรับเปลี่ยนและบูรณาการรูปแบบตามยุคสมัยอย่างต่อเนื่อง โดยมีการบูรณะซ่อมแซมโดยคงรูปแบบเดิมไว้ให้มากที่สุดเพื่อรักษาคุณค่าทางศิลปะและวัฒนธรรม

3. วิเคราะห์และเสนอรูปแบบการสร้างสรรค์และสืบทอดงานศิลปะปูนปั้นของวัดในจังหวัดลำปาง

การวิเคราะห์รูปแบบการสร้างสรรค์และสืบทอดงานศิลปะปูนปั้นของวัดในจังหวัดลำปางผู้วิจัยได้มุ่งเน้นการวิเคราะห์ในรูปแบบ SWOT เพื่อมุ่งเน้นให้เห็นจุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรคของการสร้างสรรค์และการสืบทอดงานศิลปะปูนปั้นของวัดในจังหวัดลำปาง เพื่อประกอบในการเสนอรูปแบบการสร้างสรรค์และสืบทอดงานศิลปะปูนปั้นของวัดในจังหวัดลำปางต่อไป โดยสามารถสรุปเป็นตารางการวิเคราะห์ได้ดังนี้

ตารางที่ 2 วิเคราะห์และเสนอรูปแบบการสร้างสรรคและสืบทอดงานศิลปะปูนปั้นของวัดในจังหวัดลำปาง

จุดแข็ง Strengths (S)	ข้อดีของศิลปะปูนปั้นของจังหวัดลำปาง
อัตลักษณ์และภูมิปัญญาด้านวัสดุ	ศิลปะปูนปั้นของจังหวัดลำปางมีสูตรและกระบวนการขึ้นที่เป็นเอกลักษณ์โดยเฉพาะการใช้เทคนิคปูนดำที่เป็นเทคนิคโบราณที่มีการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษที่มีส่วนผสมที่เฉพาะตัว
ความประณีตและอัตลักษณ์ทางศิลปะ	ศิลปะปูนปั้นของจังหวัดลำปางมีลวดลายที่วิจิตรและงดงามโดยเฉพาะการตกแต่งพื้นผิวด้วยกระจกสี ตลอดจนถึงการระบายสี
การใช้ศิลปะร่วมสมัย	ศิลปะปูนปั้นของจังหวัดลำปางได้มีการนำศิลปะดั้งเดิมของล้านนามาผสมผสานกับศิลปะร่วมสมัย โดยเฉพาะการใช้เทคนิคใหม่ๆ ในการสร้างสรรค์งานปูนปั้นส่งผลให้งานปูนปั้นของจังหวัดลำปางมีความสวยงามในรูปแบบเฉพาะตัว
การสร้างชื่อเสียงผ่านงานปูนปั้น	ช่างปูนปั้นต่างมีการเขียนหรือสลักชื่อตนเองไว้ในงานที่ตนเองได้สร้างไว้ เพื่อเป็นการสร้างชื่อเสียงให้กับตนเองและกลายเป็นที่ยอมรับในช่างปูนปั้นด้วยกัน อีกทั้งยังเป็นการสร้างรูปแบบธุรกิจปูนปั้นอีกด้วย
จุดอ่อน Weaknesses (W)	ข้อจำกัดของศิลปะปูนปั้นของจังหวัดลำปาง
ขาดแคลนช่างปูนปั้น	การสร้างตลอดจนถึงการดูแลรักษางานปูนปั้นต้องใช้ช่างจำนวนมากเนื่องจากวัดในจังหวัดลำปางมีไม่ต่ำกว่า 700 วัด ทว่าช่างปูนปั้นกลับมีเพียง 8 คน เท่านั้นจึงส่งผลให้การสร้างและการดูแลรักษาเป็นไปด้วยความยากลำบาก
ช่างปูนปั้นสูงอายุและขาดการสืบทอด	ช่างปูนปั้นในจังหวัดลำปางล้วนเป็นช่างสูงอายุ อีกทั้งยังขาดการสืบทอดงานช่างดังกล่าวส่งผลให้ช่างปูนปั้นมีความเสี่ยงในการไร้ผู้สืบทอด
ความยากในการฝึกฝน	งานปูนปั้นถือเป็นงานที่ละเอียดอ่อน อีกทั้งยังต้องใช้ความอดทน ประณีต และใช้เวลานานในการฝึกฝนส่งผลให้ยากในการสร้างความสนใจแก่เยาวชนรุ่นหลัง
คุณภาพของการดูแลรักษาที่ไม่สม่ำเสมอ	ด้วยงานปูนปั้นที่มีความสวยงามและวิจิตรเป็นอย่างมาก ประกอบกับความละเอียดอ่อนของช่างที่มีความต่างกันส่งผลให้การดูแลรักษาให้คงเดิมจึงเป็นเรื่องที่ยากเป็นอย่างยิ่ง
โอกาส Opportunities (O)	พัฒนาศิลปะปูนปั้นของจังหวัดลำปาง

มีศูนย์เรียนรู้ที่เป็นระบบ	การจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้งานพุทธศิลป์นครลำปางที่วัดปงสนุก ซึ่งเป็นวัดที่ได้รับรางวัลจาก UNESCO ที่เป็นจุดประสานงานเครือข่ายตลอดจนถึงการอบรมกิจกรรมต่างๆ
ผลงานความร่วมมือกับหลายภาคส่วน	มีการร่วมมือในการอนุรักษ์พุทธศิลป์โดยเฉพาะศิลปะปูนปั้นจากภาครัฐ เอกชน ชุมชน และสถานศึกษา เช่น มหาวิทยาลัยนครลำปาง และมหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง เป็นต้น
การประยุกต์ใช้เทคโนโลยี	มีการศึกษาและการประยุกต์ใช้นวัตกรรมตลอดจนถึงเทคโนโลยีในการออกแบบและการสร้างแม่แบบลวดลายซึ่งส่งผลให้เกิดความสวยงามมากขึ้น และง่ายต่อการสร้างงานปูนปั้นยิ่งขึ้นอีกด้วย
การสนับสนุนทางศรัทธา	การสืบทอดที่สำคัญจากการสนับสนุนทางศรัทธาของประชาชนที่เป็นผู้สนับสนุนด้านทุนทรัพย์ อีกทั้งการสร้างงานโดยพระภิกษุที่มีความตั้งใจและทำงานให้ฟรีอีกด้วย
อุปสรรค Threats (T)	ภัยคุกคามต่อความอยู่รอดศิลปะปูนปั้นของจังหวัดลำปาง
การสูญเสียพื้นที่ฝึกฝนแบบดั้งเดิม	การก่อสร้างในรูปแบบลูกศิษย์-ครูช่างที่เป็นรูปแบบดั้งเดิมที่ลดน้อยลงจึงส่งผลให้การฝึกตั้งกล่าวมีลดน้อยลงไปด้วย
การแข่งขันจากวัสดุสมัยใหม่	การเลือกใช้ปูนสด หรือปูนซีเมนต์ในปัจจุบันที่มีความสะดวก รวดเร็วกว่า อีกทั้งยังลดต้นทุน และประหยัดเวลา ส่งผลให้การใช้ปูนดำแบบดั้งเดิมเสื่อมความนิยมลงไป
ความเสี่ยงต่อการสูญเสียบรูปแบบเดิมในการบูรณะ	การสร้างสรรคงานที่เป็นเอกลักษณ์ของช่างโดยเฉพาะครูช่างในอดีตที่มีความประณีตอ่อนช้อย และการขาดการสืบทอดจากครูช่างดังกล่าวส่งผลให้การบูรณะอาจทำให้ความประณีตอ่อนช้อยดั้งเดิมหายไปอีกด้วย อีกทั้งการเลือกใช้วัสดุที่แตกต่างจากเดิมคือปูนดำ-ปูนซีเมนต์อาจทำให้งานศิลปะเกิดความเสียหายในภายหลังได้
ความท้าทายในการบูรณะรักษา	การบูรณปฏิสังขรณ์งานชั้นครู หรืองานที่มีการสร้างสรรค์จากวัสดุดั้งเดิมส่งผลให้ต้องมีการสำรวจและตรวจสอบด้วยความระมัดระวัง เพื่อให้การบูรณปฏิสังขรณ์เป็นไปด้วยความราบรื่น และรักษาให้คงเดิมที่สุดส่งผลเกิดความซับซ้อนและใช้เวลานาน

เสนอรูปแบบการสร้างสรรคและสืบทอดงานศิลปะปูนปั้นของวัดในจังหวัดลำปางจากการศึกษาสามารถนำเสนอเป็น 2 ส่วนด้วยกันคือ (1) ด้านการสร้างสรรคงานศิลปะปูนปั้นของวัดในจังหวัดลำปาง โดยการมุ่งเน้นการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการสร้างและบูรณะงานปูนปั้นแบบดั้งเดิม เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพใการออกแบบและขึ้นรูป อีกทั้งยังส่งเสริมให้ช่างสามารถทุ่มเทให้กับความละเอียดอ่อนมากขึ้น โดยมีขั้นตอนดังนี้

- 1.1) การออกแบบ โดยใช้เทคโนโลยีในการสร้างแม่แบบ เช่นการใช้แอปพลิเคชันวาดรูปดิจิทัล เช่น Sketchbook หรือ 3D Modeling ในการร่างลวดลาย เพื่อสร้างและแก้ไขได้อย่างรวดเร็ว
- 1.2) การถ่ายแบบและทำแบบซ้ำ โดยใช้เครื่องมือทำแม่แบบอัตโนมัติ เช่นเครื่องพิมพ์ 3 มิติ ในการปรุลาย หรือพิมพ์ลายซ้ำ ๆ ให้มีมาตรฐานและแม่นยำมากยิ่งขึ้น
- 1.3) การเตรียมวัสดุขึ้นโครง โดยการอนุรักษ์วัสดุดั้งเดิมเช่นปูนดำในการบูรณะงานดั้งเดิม และการใช้ปูนซีเมนต์ในการสร้างสรรค์งานใหม่ ๆ
- 1.4) การปั้นและตกแต่งลาย โดยเน้นทักษะงานฝีมือของช่างชั้นครู หรือผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดเพื่อสร้างงานที่มีความประณีต อ่อนช้อย และการตกแต่งพื้นผิวด้วยกระจกที่เครื่องจักรไม่สามารถทำได้
- 2) ด้านการสืบทอดงานศิลปะปูนปั้นของวัดในจังหวัดลำปาง โดยการเปลี่ยนจากการเรียนในรูปแบบครูพักลักจำไปสู่การเรียนอย่างมีระบบ มีแรงจูงใจ และสามารถเข้าถึงอาชีพได้อีกด้วย โดยเริ่มจากการสร้างหลักสูตร
 - 2.1) การยกระดับศูนย์การเรียนรู้วัดปงสนุกให้เป็นสถาบันการศึกษาอย่างเป็นทางการ อีกทั้งมุ่งเน้นการฝึกงานจากสถานที่จริง
 - 2.2) กำหนดหลักสูตรที่มีความเข้มข้นในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่การเรียนรู้พื้นฐานด้านประวัติศาสตร์ ลวดลาย และการเตรียมวัสดุ ไปสู่การสอนเทคนิคการปั้นแบบดั้งเดิม และเทคนิคการบูรณะให้คงความสวยงามในรูปแบบดั้งเดิม
 - 2.3) สร้างแพลตฟอร์มดิจิทัลโดยการบันทึกวิดีโอกระบวนการทำงานของครูช่างอาวุโสเพื่อรักษาองค์ความรู้ก่อนการสูญหาย อีกทั้งยังเป็นสื่อการสอนในรูปแบบออนไลน์ได้อีกด้วย
 - 2.4) สร้างแรงจูงใจแก่เยาวชนรุ่นใหม่ และผู้สนใจในการประกอบอาชีพ โดยการจัดทำหลักสูตร และมอบใบประกาศรับรองช่างฝีมือปูนปั้นลำปางแก่ผู้ผ่านหลักสูตร ส่งเสริมให้ช่างมีการสลักชื่อของตนเองบนผลงานเพื่อสร้างช่องทางประชาสัมพันธ์และเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ อีกทั้งยังเป็นแรงจูงใจในการประกอบอาชีพอีกด้วย จัดสรรงบประมาณให้การถ่ายทอดความรู้เพื่อเป็นค่าตอบแทนวิชาความรู้

อภิปรายผล

จากการวิจัยเรื่อง รูปแบบการสร้างสรรค์และสืบทอดศิลปะงานปูนปั้นของวัดในจังหวัดลำปาง ผู้วิจัยจะได้นำเสนอประเด็นที่สำคัญและน่าสนใจนำมาอภิปรายผลดังนี้

1) ประวัติความเป็นมาและเอกลักษณ์ศิลปะปูนปั้นของวัดในจังหวัดลำปาง พบว่า ประวัติความเป็นมาของงานปูนปั้นในวัดที่เริ่มก่อสร้างใหม่มักประดับตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นรูปดอกไม้ สัตว์ในป่า หิมพานต์ และลวดลายอื่น ๆ ที่มีความประณีตสวยงาม ปั้นเป็นลายประดับ ชุ่มประตุนหน้าต่าง หน้าบันวิหาร เป็นลายล้านนาประยุกต์ วิหารประธานของวัดมีการประดับตกแต่งด้วยภาพเขียนสีโบราณเรื่องชาดกเป็นศิลปะล้านนาแบบลายดอกพุดตาลและลายกนก ปั้นเป็นรูปสัตว์ในนวนิยายหรือสัตว์ในป่าหิมพานต์หรือพญานาค ศิลปะล้านนาประยุกต์ อีกทั้งยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ ไตรเทพ สหะพันธ์ ได้ศึกษาเรื่อง “ศึกษาอัตลักษณ์และความเชื่อในจิตรกรรมฝาผนังแบบพื้นบ้าน เพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์สร้างสรรค์” (ไตรเทพ สหะพันธ์, 2462: ก) โดย

การเชื่อมโยงความสอดคล้องได้ว่า (1) อัตลักษณ์และความเชื่อในงานศิลปะงานปูนปั้นในวัดของจังหวัดลำปางสะท้อนอัตลักษณ์เฉพาะตัวที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างศิลปะล้านนาแบบดั้งเดิมกับอิทธิพลที่ได้รับในภายหลัง โดยเฉพาะการปั้นรูปสัตว์หิมพานต์ เทวดา และรูปนักษัตรไทย ซึ่งเป็นลวดลายที่มีความหมายและคุณค่าเชิงสัญลักษณ์ สิ่งนี้สอดคล้องกับแนวคิดในงานวิจัยของไตรเทพ สหะพันธ์ ซึ่งพบว่าภาพวาดเหล่านี้ไม่ได้มีเพียงแค่มูลค่าทางความงามเท่านั้น แต่ยังบอกเล่าเรื่องราวความเป็นมาและสะท้อนความเชื่อของผู้คน ซึ่งทำให้งานศิลปะมีคุณค่าทางเรื่องราวและคุณค่าในการกลมกลืนจิตใจ (2) การพัฒนาจากศิลปะดั้งเดิมสู่ผลิตภัณฑ์สร้างสรรค์ ข้อมูลเกี่ยวกับงานปูนปั้นของลำปางชี้ให้เห็นถึงความประณีตและความสวยงามของลวดลายต่าง ๆ ซึ่งเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่สามารถนำมาต่อยอดได้ เช่นเดียวกับงานวิจัยของไตรเทพ สหะพันธ์ ที่ได้นำอัตลักษณ์และความเชื่อของตัวละครอย่างชุกซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งโชคชะตาและความร่ำรวยในปัจจุบัน มาพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์สร้างสรรค์ ที่เน้นความทันสมัยและสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลิตภัณฑ์อย่างมีคุณค่า (3) การสืบทอดและปลูกฝังจิตสำนึก การศึกษาทั้งสองส่วนต่างให้ความสำคัญกับการสืบทอดและปลูกฝังจิตสำนึกให้ผู้คนเห็นคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรม การที่งานปูนปั้นในวัดของลำปางยังคงมีการสร้างสรรค์และตกแต่งอย่างต่อเนื่องแสดงให้เห็นถึงการสืบทอดภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่น ในขณะที่งานวิจัยของไตรเทพ สหะพันธ์ มุ่งหวังให้การสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์จากศิลปะท้องถิ่นเป็นการ ปลูกฝังจิตสำนึกให้ผู้คนเห็นคุณค่าของวัฒนธรรมอีสาน ซึ่งทั้งหมดนี้มีเป้าหมายร่วมกันคือการรักษาและสืบสานวัฒนธรรมท้องถิ่นให้คงอยู่อย่างยั่งยืนต่อไป

2) การสร้างสรรค์และการสืบทอดศิลปะปูนปั้นของวัดในจังหวัดลำปาง พบว่า ด้านกระบวนการสร้างสรรค์งานปูนปั้นของช่างส่วนใหญ่จะมีการวางแผน ขั้นตอนการทำงานเป็นระบบกระบวนการเหล่านี้ล้วนต้องอาศัยความชำนาญ ฝีมือ และความละเอียดอ่อนของช่าง เพื่อให้ได้งานปูนปั้นที่มีคุณค่าทางศิลปะและความทนทาน มีการใช้วัสดุท้องถิ่นเป็นส่วนใหญ่ในการปั้นแบบโบราณและแบบประเพณีการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นในตระกูล พ่อ แม่ ปู่ย่า ตา ทวด ที่เป็นช่าง จะถ่ายทอดวิชาให้กับลูกหลานโดยตรงหรือการเรียนรู้ผ่านระบบ “ครูช่างกับลูกศิษย์” (การฝึกงาน) มีการปรับเปลี่ยนและบูรณาการรูปแบบงานปูนปั้นตามยุคสมัยนั้นมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยมีทั้งการรักษาแบบแผนดั้งเดิมและการผสมผสานอิทธิพลใหม่ ๆ เข้ามามากน้อยต่างกันไปในแต่ละช่วงเวลาขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่างอีกทั้งยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ เมธาวี ธรรมชัย ได้ศึกษาเรื่อง “การสืบทอดและการสร้างงานช่างพุทธศิลป์ล้านนา: กรณีศึกษาช่างฝีมือพระเบญจจิน สุธา จากงานพุทธศิลป์วัดหาดนาคร ตำบลสบเตี๊ยะ อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่” (เมธาวี ธรรมชัย, 2562: 51-66) โดยการเชื่อมโยงความสอดคล้องได้ว่า 1) กระบวนการสร้างสรรค์ต้องมีขั้นตอนที่ชัดเจน ตั้งแต่การรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ และการนำข้อมูลมาใช้ในการสร้างสรรค์ผลงาน ช่างปูนปั้นในปัจจุบันมีการผสมผสานระหว่าง ภูมิปัญญาดั้งเดิม คือ การใช้วัสดุท้องถิ่น เช่น ปูนขาว ทราญละเอียด กับเทคโนโลยีสมัยใหม่ คือ การใช้วัสดุสมัยใหม่ เช่น ปูนสำเร็จรูป ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสามารถในการปรับตัวให้เข้ากับยุคสมัย ในขณะเดียวกันก็ยังคงรักษาแก่นแท้ของศิลปะไว้ เป็นไปตามแนวคิดการพัฒนาพุทธศิลป์ในล้านนาที่มีการรับอิทธิพลจากต่างถิ่นมาโดยตลอด 2) กลไกการสืบทอดผ่านการสืบทอดภายในตระกูล และ ระบบ “ครูช่างกับลูกศิษย์” นั้น สอดคล้องกับปัจจัยแห่งความสำเร็จในการสืบทอดงานช่างพุทธศิลป์ โดยเน้นที่ปัจจัยสำคัญ 4 ประการ ได้แก่ 1) ความเชี่ยวชาญ ที่ได้รับการถ่ายทอด

จากครอบครัว ความสนใจของพระภิกษุสามเณรและลูกศิษย์ โดยวัดที่เป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน 2) กระบวนการศึกษา และอุดมการณ์ในการสืบทอดและสร้างงาน การเรียนรู้ผ่านการลงมือปฏิบัติจริงและการทำงานร่วมกับครู ช่างยังเป็นการถ่ายทอดองค์ความรู้ที่ไม่ใช่แค่ทฤษฎีแต่เป็นการปฏิบัติจริง ทำให้ภูมิปัญญาเหล่านี้สามารถคงอยู่ และพัฒนาต่อไปได้ 3) การบูรณะซ่อมแซมเป็นส่วนสำคัญของกระบวนการสืบทอดที่เน้นการรักษาร่องรอยทาง ประวัติศาสตร์และศิลปะดั้งเดิมไว้ให้มากที่สุด 4) การเอาพุทธศิลป์กลับเข้ามาสู่วัดยังเป็นกระบวนการให้วัดเป็น ศูนย์รวมของพุทธศิลป์และเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนอย่างแท้จริง

3) องค์ประกอบของรูปแบบการสร้างสรรค์และสืบทอดงานศิลปะปูนปั้นของวัดในจังหวัดลำปาง

พบว่า ลักษณะเฉพาะคือปูนปั้นรูปสัตว์ในป่าหิมพานต์ ครุฑและพญานาค รูปเทวดาและรูปนักษัตรไทยและ เอกลักษณะของงานและลวดลายตามแบบช่างสมัยโบราณ การอนุรักษ์และส่งเสริมงานปูนปั้นในวัดเป็นภารกิจ ที่ต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกภาคส่วน เพื่อให้ศิลปะอันทรงคุณค่านี้ยังคงสืบทอดไปสู่คนรุ่นหลังและงานปูน ปั้นในวัดต่าง ๆ ของลำปาง ไม่ว่าจะเป็นศิลปะแบบล้านนา หรือศิลปะที่ได้รับอิทธิพลจากพม่า ล้วนเป็นมรดกทาง วัฒนธรรมที่มีคุณค่าและเป็นแม่เหล็กสำคัญในการดึงดูดนักท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้มาเยือนจังหวัดลำปาง อย่างต่อเนื่อง การผสมผสานกับงานออกแบบและสถาปัตยกรรมร่วมสมัยสามารถนำมาผสมผสานกับการ ออกแบบและสถาปัตยกรรมยุคใหม่ได้อีกทั้งยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ ญัฐนิภรณ์ น้อยเสงี่ยม ได้ศึกษาเรื่อง “การค้นหาลักษณะพุทธสถาปัตยกรรมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่เทศบาลนครสงขลา จังหวัดสงขลา” (ญัฐนิภรณ์ น้อยเสงี่ยม, 2563: ก) โดยการเชื่อมโยงความสอดคล้องได้ว่า ต่างเน้นย้ำถึงความ สำคัญของ การอนุรักษ์และการสืบทอด เพื่อให้ศิลปะและสถาปัตยกรรมเหล่านี้ยังคงอยู่ การอนุรักษ์งานปูนปั้น ในลำปางจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกภาคส่วน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของญัฐนิภรณ์ น้อยเสงี่ยม ที่กล่าวว่า การสืบทอดพุทธสถาปัตยกรรมให้คงอยู่เป็นสิ่งที่ต้องพิจารณาอย่างจริงจัง การอนุรักษ์ไม่ใช่แค่การ รักษาสิ่งก่อสร้างให้คงสภาพเดิม แต่ยังเป็นการนำศักยภาพของพุทธสถาปัตยกรรม ซึ่งเป็นทุนทางวัฒนธรรม ของท้องถิ่นมาใช้ประโยชน์ด้านการท่องเที่ยว ซึ่งจะช่วยตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวและส่งเสริมให้ มีการกระจายเส้นทางท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมได้อย่างยั่งยืนงานปูนปั้นในจังหวัดลำปางและพุทธสถาปัตยกรรม ในสงขลาต่างเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงการใช้อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และตอกย้ำว่าการอนุรักษ์เป็นหัวใจสำคัญในการรักษาทุนทางวัฒนธรรมเหล่านี้ให้คงอยู่คู่ ท้องถิ่นต่อไป

องค์ความรู้จากงานวิจัย

องค์ความรู้ที่ได้สังเคราะห์จากการวิจัย เรื่อง “รูปแบบการสร้างสรรค์และสืบทอดศิลปะงานปูนปั้น ของวัดในจังหวัดลำปาง” ผู้วิจัยได้สรุปองค์ความรู้ดังแสดงในแผนภาพดังนี้

1. องค์ความรู้ด้านเอกลักษณ์ เอกลักษณ์ของศิลปะงานปูนปั้นในวัดจังหวัดลำปาง มีลักษณะเป็น “ศิลปะล้านนาประยุกต์” ซึ่งเป็นการผสมผสานระหว่างรากฐานทางวัฒนธรรมดั้งเดิมเข้ากับรูปแบบและเทคนิค ที่ร่วมสมัย อัตลักษณ์ที่สำคัญประกอบด้วย ด้านลวดลาย มีการใช้ลวดลายที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรม เช่น

ลายดอกพุดตาน ลายกนก และรูปสัตว์ในป่าหิมพานต์ เช่น พญานาค ขณะเดียวกันก็มีการสร้างสรรค์ลวดลายไทยประยุกต์หรือลวดลายที่ได้รับแรงบันดาลใจจากธรรมชาติและเรขาคณิต เพื่อให้เข้ากับยุคสมัย ด้านรูปแบบและสีสันทันงานปูนปั้นมีลักษณะเฉพาะที่ผสมผสานความละเอียดอ่อนประณีต เข้ากับความเรียบง่ายแต่แข็งแรง และใช้เส้นสายที่หนักแน่น มีการใช้สีที่หลากหลายและสดใสมากขึ้นเพื่อสร้างความโดดเด่นและดึงดูดผู้เข้าชม ด้านพัฒนาการ มีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการตามยุคสมัยอย่างต่อเนื่อง ทั้งในด้านรูปแบบลวดลาย วัสดุที่ใช้ และเทคนิคการสร้างสรรค์ มีการปรับตัวจากเทคนิคดั้งเดิม เช่น การใช้แม่พิมพ์หรือการตำปูนด้วยครก มาสู่การใช้แม่พิมพ์และการใช้อุปกรณ์ที่ทันสมัยขึ้น เพื่อให้ผลงานมีความอ่อนช้อยและสวยงามยิ่งขึ้น

2. องค์ความรู้ด้านกระบวนการสร้างสรรค์และสืบทอด กระบวนการสร้างสรรค์และสืบทอดศิลปปะงานปูนปั้นเป็นกระบวนการเชิงพลวัตที่เชื่อมโยงระหว่างภูมิปัญญาดั้งเดิมและแนวทางปฏิบัติในปัจจุบัน ซึ่งประกอบด้วย กระบวนการสร้างสรรค์ ช่างฝีมือมีขั้นตอนการทำงานที่เป็นระบบ เริ่มตั้งแต่การออกแบบและร่างภาพ การเตรียมวัสดุซึ่งมีการใช้วัสดุท้องถิ่น เช่น ปูนขาว ทรายละเอียด ผสมผสานกับวัสดุสมัยใหม่ เช่น ปูนสำเร็จรูป หรือน้ำยาเคมี ไปจนถึงการขึ้นโครงสร้าง การปั้น และการตกแต่งขั้นสุดท้าย กลไกการสืบทอด การถ่ายทอดองค์ความรู้เกิดขึ้นผ่าน 2 ช่องทางหลัก คือ การสืบทอดภายในตระกูล จากรุ่นสู่รุ่น และ ระบบ “ครูช่างกับลูกศิษย์” ซึ่งเป็นการเรียนรู้ผ่านการลงมือปฏิบัติจริงควบคู่ไปกับการทำงาน ผู้สร้างสรรค์ผลงานมีทั้งช่างฝีมือในท้องถิ่น ช่างจากต่างถิ่น และพระสงฆ์ในวัดเอง การบูรณะซ่อมแซม เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสืบทอด โดยช่างจะทำการสำรวจความเสียหายอย่างละเอียด และพยายามซ่อมแซมให้อยู่ในรูปแบบเดิมให้มากที่สุดเพื่อรักษาร่องรอยทางประวัติศาสตร์และศิลปะดั้งเดิมไว้

ภาพที่ 2 การสร้างสรรค์สืบทอดศิลปปะงานปูนปั้นของวัดในจังหวัดลำปาง
แหล่งที่มา : คณะผู้วิจัย

3. องค์ความรู้ด้านแนวทางการต่อยอด ศิลปะงานปูนปั้นกำลังเผชิญกับความท้าทายในการดำรงอยู่ แต่ในขณะเดียวกันก็มีศักยภาพในการต่อยอดเพื่อสร้างคุณค่าใหม่ในสังคมร่วมสมัย

ปัญหาและอุปสรรค ความท้าทายที่สำคัญที่สุดคือ การขาดแคลนผู้สืบทอด เนื่องจากเยาวชนรุ่นใหม่ไม่สนใจ เพราะมองว่าเป็นงานละเอียดอ่อน ต้องใช้ความอดทน และใช้เวลานาน นอกจากนี้ยังมีอุปสรรค

ด้านอื่น ๆ เช่น การลงทุนที่ค่อนข้างสูง การขาดแคลนพื้นที่สำหรับฝึกฝน และการที่ใช้วัสดุสำเร็จรูปที่อาจส่งผลให้ภูมิปัญญาการผสมปูนแบบดั้งเดิมเลือนหายไป

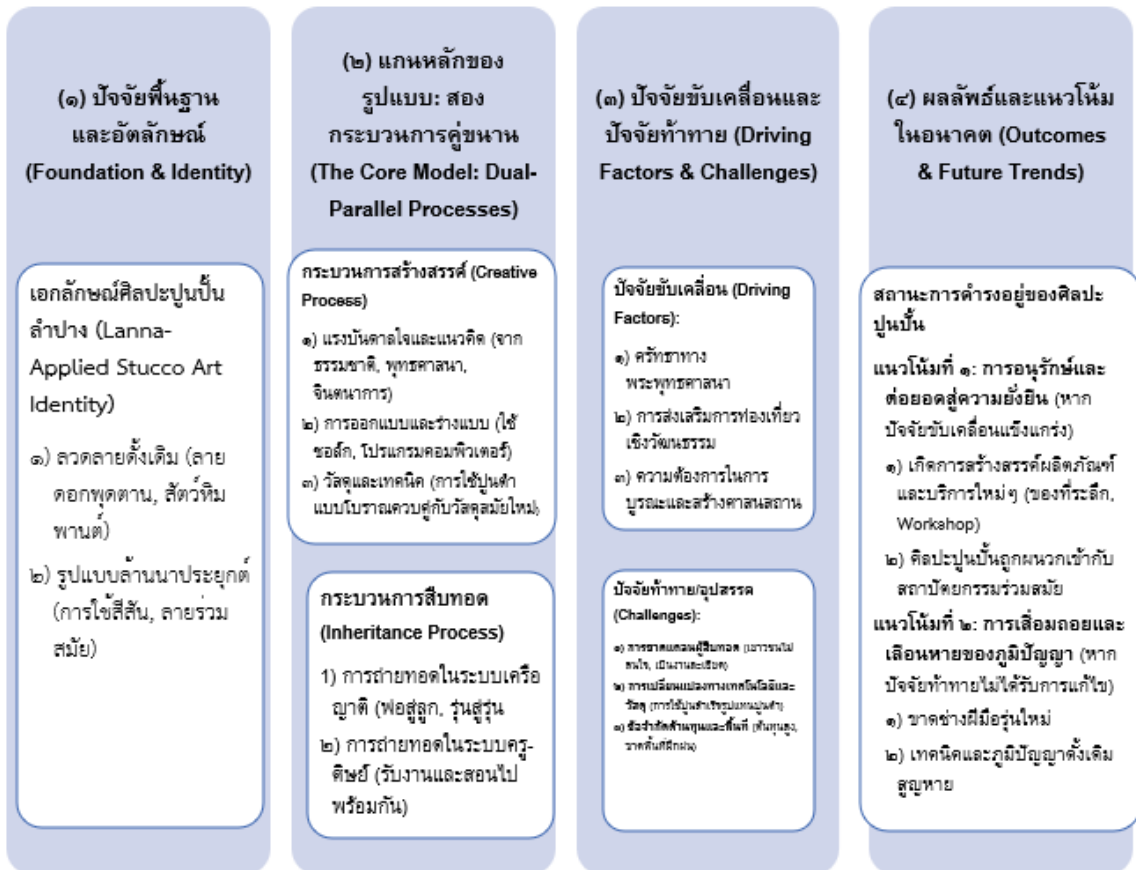
แนวทางการต่อยอด งานปูนปั้นมีศักยภาพในการต่อยอดได้หลายมิติ ทั้งในเชิงวัฒนธรรมและเศรษฐกิจสร้างสรรค์ได้แก่

การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม งานปูนปั้นเป็นแม่เหล็กสำคัญในการดึงดูดนักท่องเที่ยว โดยสามารถสร้างเรื่องราวและความน่าสนใจให้กับวัดและชุมชน

การสร้างสรรค์กิจกรรมและผลิตภัณฑ์ สามารถพัฒนาเป็นกิจกรรมเชิงสร้างสรรค์ เช่น เวิร์คช็อป (Workshop) การปั้น หรือต่อยอดตลาดขายไปสู่การออกแบบผลิตภัณฑ์และของที่ระลึกร่วมสมัย

การบูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่ สามารถนำเทคโนโลยีดิจิทัลมาใช้ในการเผยแพร่ผลงาน หรือนำศิลปะปูนปั้นไปผสมผสานกับงานออกแบบและสถาปัตยกรรมร่วมสมัย

รูปแบบการสร้างสรรคและสืบทอดศิลปะงานปูนปั้นของวัดในจังหวัดลำปาง

ภาพที่ 3 องค์ความรู้ที่ได้สังเคราะห์จากการวิจัย

สรุป

ประวัติความเป็นมาของศิลปปะปูนปั้นของวัดในจังหวัดลำปางที่ได้ทำการศึกษาล้วนเป็นงานที่ก่อสร้างขึ้นมาใหม่โดยใช้ศิลปะแบบล้านนาประยุกต์เช่นในปัจจุบัน ซึ่งมีเอกลักษณ์งานปูนปั้นในวัดลำปางมีลวดลายดอกไม้และสัตว์หิมพานต์ สะท้อนรูปแบบศิลปะล้านนา การสร้างสรรค์ใช้วัสดุท้องถิ่นและเทคนิคดั้งเดิม มีการถ่ายทอดความรู้จากรุ่นสู่รุ่น การอนุรักษ์รักษาแบบแผนดั้งเดิมและปรับเปลี่ยนตามยุคสมัยเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวและส่งเสริมกิจกรรมทางวัฒนธรรม นอกจากนี้ยังมีการประดับตกแต่งที่สวยงาม และการใช้วัสดุท้องถิ่นในการสร้างสรรค์งานปูนปั้น

การถ่ายทอดวิชาศิลปะปูนปั้นในจังหวัดลำปางเป็นกระบวนการที่มีคุณค่าโดยครอบคลุมทั้งด้านกระบวนการสร้างสรรค์ที่เป็นระบบ โดยการวางแผนในการสร้างสรรค์ผลงานที่ต้องอาศัยความชำนาญที่มีความละเอียดสูง การใช้วัสดุท้องถิ่นตามภูมิปัญญาดั้งเดิม ที่มีกลไกการสืบทอดและทอดความรู้ในรูปแบบตระกูลหรือระบบครูช่างกับลูกศิษย์ มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมยิ่งขึ้น และการอนุรักษ์ให้อยู่ในรูปแบบเดิมให้มากที่สุด

การสร้างสรรค์และสืบทอดงานศิลปะปูนปั้นของวัดในจังหวัดลำปาง จากการวิเคราะห์ในรูปแบบ SWOT ที่ทำให้พบจุดแข็งของการสร้างสรรค์และการสืบทอดที่ทำให้เห็นข้อดีของศิลปะปูนปั้นที่มีอัตลักษณ์เฉพาะตัวที่ใช้วัสดุดั้งเดิมที่เป็นปูนดำในการสร้างสรรค์ผลงานพร้อมทั้งความประณีตของผลงานด้วยการผสมผสานเทคนิคปัจจุบัน ในส่วนของจุดอ่อนที่เป็นข้อจำกัดของศิลปะปูนปั้นที่กำลังเผชิญจากการขาดแคลนช่างฝีมือ อีกทั้งการขาดการสืบทอด ความยากในการฝึกฝน และคุณภาพการซ่อมแซมที่ไม่สม่ำเสมอ ในส่วนของโอกาสที่ใช้ในการพัฒนาที่เกิดจากการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้งานพุทธศิลป์ที่วัดป่าสัก การประยุกต์ใช้เทคโนโลยีใหม่ๆ ในการสร้างสรรค์ผลงาน ตลอดจนจนถึงการสนับสนุนทางด้านศรัทธา ในด้านอุปสรรคที่เป็นภัยคุกคามต่อความอยู่รอดโดยเกิดจากการสูญเสียพื้นที่ฝึกฝนแบบดั้งเดิม การแข่งขันจากวัสดุสมัยใหม่ ความเสี่ยงต่อการสูญเสียบรรยากาศเดิมในการบูรณะ และความท้าทายในการบูรณะรักษา ซึ่งทำให้สามารถเสนอรูปแบบการสร้างสรรค์และสืบทอดงานศิลปะปูนปั้นของวัดในจังหวัดลำปาง โดยเริ่มจากการสร้างและยกระดับสถาบันการศึกษา การกำหนดหลักสูตรให้เป็นระดับต่างๆ การสร้างแพลตฟอร์มดิจิทัลเพื่อจัดการความรู้ และการสร้างแรงจูงใจและส่งเสริมความมั่นคงในอาชีพ

ข้อเสนอแนะ

- 1) ควรมีนโยบายส่งเสริมและสนับสนุนการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาภายในชุมชน และท้องถิ่น
- 2) ควรมีการอนุรักษ์และฟื้นฟูและต่อยอดอย่างสม่ำเสมอ
- 3) ควรสร้างความตระหนักรู้และความเข้าใจในการสร้างสรรค์และสืบทอดศิลปปะงานปูนปั้น

ของวัด

เอกสารอ้างอิง

- ชาญณรงค์ พรุ่งโรจน์. (2546). **ความคิดสร้างสรรค์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- โชติ กัลยาณมิตร. (2539). **สถาปัตยกรรมแบบไทยเดิม, สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์.
- ณัฐนิภรณ์ น้อยเสงี่ยม. (2563). การค้นหาอัตลักษณ์พุทธสถาปัตยกรรมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่เทศบาลนครสงขลา จังหวัดสงขลา. **รายงานการวิจัย**. คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลศรีวิชัย.
- ดิลก ดิลกานนท์. (2534). **การฝึกทักษะการคิดเพื่อส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์**. วิทยานิพนธ์การศึกษาดุขฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ไทรเทพ สหะพันธ์. (2562). **ศึกษาอัตลักษณ์และความเชื่อในจิตรกรรมฝาผนังแบบพื้นบ้าน เพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์สร้างสรรค์**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ทีศนา แคมมณี. (2550). **รูปแบบการเรียนการสอน: ทางเลือกที่หลากหลาย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เทวัญ เอกจันทร์. (2563). การสังเคราะห์องค์ความรู้พุทธศิลปกรรมในด้านนา. **รายงานการวิจัย**. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ประติบ จันทรสุขศรี. (2542). **กระบวนการคิดเพื่อการเขียนสารคดี**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันราชภัฏสวนดุสิต.
- ปราณี สุรสิทธิ์. (2541). **การเขียนเชิงสร้างสรรค์เชิงวารสาร**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แสงดาว.
- พูนชัย ปันธิยะ. (2562). พุทธศิลป์ล้านนา แนวคิด คุณค่า เพื่อเสริมสร้างจริยธรรมทางสังคม: กรณีศึกษาจังหวัดเชียงใหม่และลำพูน. **วารสารมหาจุฬานาครทรรค์**. 6(9), 4473-4487. <https://so03.tci-thaijo.org/index.php/JMND/article/view/205192>
- เมธาวี ธรรมชัย. (2562). การสืบทอดและการสร้างงานช่างพุทธศิลป์ล้านนา: กรณีศึกษางานช่างฝีมือพระเบญจมิน สุตา จากงานพุทธศิลป์วัดหาดนาค ตำบลสบเตี๊ยะ อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่. **วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา**. 10(1), 51-66. <https://so02.tci-thaijo.org/index.php/JBS/article/view/167120>
- รัตนะ บัวสนธ์. (2552). **การวิจัยและพัฒนานวัตกรรมการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: คำสมัย.
- วิกิพีเดีย. (3 กรกฎาคม 2568). **การสร้างสรรค์**. สืบค้นเมื่อ 10 พฤศจิกายน 2567, จาก : <https://th.wikipedia.org/wiki/การสร้างสรรค์>
- Brown, Warren B., and Moberg, Denis J.. (1980). **Organizational Theory and Management : A**

Macro Approach. New York: John Wiley & Sons.

Keeves P.J.. (1988). *Educational research, methodology and measurement :An international handbook.* Oxford: Pergamon Press.

Keeves, P. J.. (1988). **Model and model building Education Research, methodology and measurement : An International Handbook.** Oxford : Pegamon Press.

Smith, R. H. and Others. (1980). **Management: Making Organizations Perform,** New York: Macmillan.

